

Ude er hjemme

Om H. C. Andersens Et besøg i Portugal 1866

Af Poul Houe

I

I en bemærkelsesværdig kronik fra 1975 bekender Dan Turèll med største selvfølgelighed at han er amerikaner-dansker og at han deler denne dobbeltdisposition med de fleste af sine venner og jævnaldrende.¹ Nok har han hele sin barndom været klar over at »Kong Frederik var dansk, at H. C. Andersen, at Storm P., at Gunnar Nu var dansk, og at jeg var dansk som dem. Men jeg var også klar over at Anders And var amerikansk, at Superman, at Hopalong Cassidy, at Dick Tracy var amerikanske og jeg følte mig også amerikansk som dem.« Og lidt senere siger han:

Jeg tror simpelt hen at mange i min alder mere eller mindre bevidst *er* to-sprogede, to-sprogs-tænkende, at de *føler* sig to-sprogede, i hvert fald mere end nogen sinde før, føler – som jeg tænkte på dengang – Danmark som kernefamilien og USA som storfamilien, Danmark som en stat mellem de andre US-stater (...) Jeg tror vi i dag er mange der ikke mindst kulturelt og musikalsk er tosprogede (...) Jeg holder af Danmark, og jeg holder af USA, men alt taget i betragtning synes jeg USA har givet mig mere, bevidsthedsmæssigt, begrebsmæssigt.

Som eksempel nævner Turèll at det hverken var Carl Nielsen eller Andersen Nexø (som han dårligt nok har hørt eller læst), men Johnny Cash, Chuck Berry og Sonny Boy Williamson der førte ham tilbage til Vangede og den danske muld efter trippene til LSD-land.

Det bemærkelsesværdige her er jo umiddelbart at Turèll ikke viger tilbage for den konsekvens at dansk på lidt længere sigt vil forsvinde sammen med en række andre lokale stammedialekter, mens amerikansk-engelsk vil blive fremtidens stor-stamme-sprog. Men lidt mindre umiddelbart at H. C. Andersen får tjene som et af de ærke-danske levn uden for denne internationaliseringsproces. Ikke at jeg herimod vil indvende at Andersen var mere amerikansk end senere Anders And, eller at hans specielle 'American connection' var noget reelt alternativ til hans danskhed; men nok at hele den flerkulturelle livsform og -ind-

stilling som Turèll gør til et kendemærke på sin egen generations og især kommende slægtleds danskere, faktisk i forbløffende grad havde sit fortilfælde i H. C. Andersens mere end 100 år tidligere udlandsorientering. Mens tidens kosmopolitter som flest endnu stod og betragtede USA som et randområde, var eventyrdigteren tilmed den forudseende som i fantasien sprængte deres horisont.²

Sentensen 'at rejse er at leve' er ikke spor overdrevet i Andersens tilfælde, og det er velkendt at en række af hans mest danske forestillingsbilleder opstod under fremmede himmelstrøg. Knap så velkendt – i hvert fald tydeligst belagt i en knap så velkendt bog fra Andersens hånd³ – er at den blanding af hjemve efter Danmark og hjemmevantthed i det fremmede som han så udtalt kunne føle på sine rejser, var en refleks af hans personlige konflikt mellem selvcentrering og omverdensdyrkelse; ligeså at hvilen, roen, romantikken, altså den idealverden hvori han både psykologisk og socialt ønskede at dvæle, var et – aldrig så vigtigt – *provisorium*, mens det *varige* i hans livsoplevelse forblev flygtigheden, omskifteligheden, tidens ubestandighed, mætheden af dage – i aften! I provisoriet lever Andersen, men kun for at kunne spørge sig selv: skal jeg mon *overleve*?

II

I Efterskriften til Poul Høybyes nyttige udgave af H. C. Andersens *Et Besøg i Portugal 1866*⁴ meddeles en optegnelse fra digterens manuskriptblade hvori der med klædelig realitetssans og beskedenhed tages forbehold over for rejseskildringer forfattet af udenforstående med ringe forudsætninger for at forstå og fortælle om et fremmed land. Når Andersen desuagtet selv i »flygtigt nedskrevne Erindringer« (cf. 12) har vovet at skildre Portugal på baggrund af godt 3 måneders ophold i landet (som gæst hos brødrene O'Neill, portugisiske ungdomsvener af Andersen i København), er det dels med den tilforladelige undskyldning at han jo er skribent af profession og har skrivetrangen i blodet, dels med henvisning til hvor lidt man i Danmark ellers ved om Portugal. Og endelig, når nu galt skal være, har han vidst at holde sig til det han kender bedst, »Naturafspeilingen i sig selv, Billedin[d]trykket af Menneskene« (123).

Skønt H. C. Andersens bog om Portugal til almindelig oplysning rummer både historiske, geografiske og topografiske afsnit af større eller mindre interesse for samtid og eftertid, er det altså i Andersens

egen ånd når vi her bekvemt lader disse 'objektive' passager hvile i nogenlunde ro for i stedet at koncentrere opmærksomheden om de 'subjektive' reflekser som det angiveligt har været hans (mere beskedne, men for os interessantere) ambition at formidle. Han tilføjer sågar at man kan »gaa tilbage i Historien, i mit Livs Historie, om det er Ulejligheden værd« (ibid.) for at finde 'subjektivitetskriteriet' opfyldt. Hvor vidt det *er* ulejligheden værd, skal jeg indskrænke mig til at drøfte et par gange undervejs og så i en bemærkning til allersidst.

Det er i hvert fald ulejligheden værd at bemærke at Andersen med sin erkendelse af besøgets overfladiskhed og med sin utvivlsomme danskhed i bagagen meget hurtigt føler sig *hjemme* i Portugal. »Hvor var det hjemligt og dog var jeg milevidt fra mit Fædreland«, udbryder han selv oprigtigt forundret allerede i det første egentlige kapitel om landet (42). Lidt senere taler han med selvfølgelighed om at få besøg »i mit Hjem: O'Neill's Landsted« (53). Og da han (102) er kommet til broderen José O'Neill's landsted for et par ugers ophold, kalder han det uden videre »nu mit nye Hjem«. Al forundring over egen tilpasningsdygtighed er tydeligvis bortvejret, men om det er af lyst eller nød at digteren så let falder til på nye steder melder historien foreløbig intet om. Går man på hans egen opfordring tilbage i livshistorien, vil man nok finde støtte for den formodning at den for hvem ude så let bliver hjemme, er den i forvejen hjem-løse. Men vigtigere er at forstå hvad det betyder for Andersen at *ude er hjemme*.

Det betyder, som han selv har indset, at han føler sig hjemme på stedet derude, men det betyder også at han føler sit danske hjem nærværende i netop denne sindstilstand. Identifikationen med den fremmede omverden falder sammen med hans reneste selvoplevelse og genkendelse af sit sinds rod i Danmark. Derfor var det aldeles træffende når han angav paradigmet for sin rejseskildring som »Naturafspejlingen i sig selv, Billedin[d]trykket af Menneskene«. Det kan man i detaljer bevidne hvor han et sted ude i skoven

var betænkt paa at vende om, da jeg foran mig, paa et stort mosgroet Klippestykke, hvor den rindende Bæk dannede et klart Bassin, saac min unge Jæger ligge at hvile sig; det var et heelt levende Billede, fuldt af Harmoni, den forunderlige Blanding af Syd og Nord som Planteverdenen her frembød, viste sig ogsaa i hans hele Skikkelse, det kjække mandige Ansigt, solbrændt bruunt, de kulsorte Haar og Øienbryn, de aldeles lyseblaae Øine

og det sørgmodige Smil om Munden, maaskee lagt der i de sidste Maaneder; (72-73)

I sandhed en forførende harmoni. Ikke blot opleves menneskebilledet som levende harmonisk, og naturbilledet ligeså med dets »forunderlige« blanding af modsætninger; nej, den sidste harmoni finder tilmed udtryk i den første. Overfladisk betragtet er der vel tale om en romantisk naturharmonisk, et organisk kosmos hvor igennem planteverdenens trinlave enhedstilstand træder frem for den trindhøjere bevidsthed – i digterens skikkelse – i og med den træder frem igennem den trindhøjere bevidsthed – i ynglingens skikkelse. Den fysiske kulisse er i det mindste 'romantisk' nok med det mosgroede klippestykke og den rindende bæks klare bassin som den *fastholdende* og *synliggørende* ramme omkring natur- og menneskeiagttagelsen.

Ikke desto mindre er det tankevækkende at nok er denne enhedsoplevelse genstand for Andersens lovprisning, men det er dens rent menneskelige udfald – som i næste øjeblik bringer totaloplevelsen på afstand – som han knytter sig til og søger at følge. Mens digteren i sine ledige stunder var en helhjetet romantiker, var han i øvrigt en travlt rejsende humanist. Ynglingen som han før romantisk dyrkede, er snart yndlingen han vier sin praktiske omsorg. Derfor rives vi i næste øjeblik – ynglingen og yndlingen, men også digteren og læseren – ud af den næsten sødledne dvælen i forrige citat med følgende ord: »Jeg fik ham fra at blive her længer i denne stille Eensomhed og snart naaede vi tilbage. Hjemreisen begyndte; Fugle viste sig i Luften, min unge Led-sager fulgte sin Jagtlyst og var mig snart igjen af Syne« (73).

Det er værd at betone at de to dispositioner, den såkaldt romantiske og den såkaldt humanistiske, ikke kommer på kollisionskurs hos Andersen. Men lige så vigtigt er at indse at den ene er uden begreb og erindring om den anden idet den – selv uforglemmelig – lader denne gå i glemme hos digter og læser. Om den naturromantiske oplevelses hellighed skriver digteren helt prototypisk:

Uforglemmelige ere mig de Minuter, jeg her, fjern fra Alle, ganske ene, tilbragte i denne Stilhed, denne Skoveensomhed. Jeg tænkte kun lidt paa Røvere eller Vildsviin, de sidste vare her at frygte. Jeg følte mig saa opfyldt af den hele Naturdeilighed, i denne lette, milde, varme Luft, det var som en Kirkegang i den store, fremmede Guds-natur; jeg følte en Tryghed i Gud, Følelsen fik Ord. (71)

Og så følger et to-strofet digt til lejligheden hvori den første strofe symmetrisk er indrammet af følgende vers: »Er Du i Verden vide,/Du er dog Hjemmet nær,(...)/Og føle Du er hjemme/Hvor Du i Verden kom.«

Den religiøse udgang i den fremmede natur er med andre ord en poetisk hjemgang til Danmark. Naturoplevelsens fylde så godt som ophæver tid og rum, og inden fortryllelsen selv er ophævet og dens iboende afstandsophævelse dermed gjort til skamme, har digteren sat den et varigt minde i form af afstands-overvindende poesi: »Vort Jordlivs Stjernesked/Er fra en Moders Hjerte/At flyve op til Gud,« slutter det før citerede digt. Naturens religiøse harmoni er udlagt som rejsens humane mytologi.

III

Det er ikke få gange på denne rejse H. C. Andersen først og tilsyneladende helhjertet lader romantikken løbe af med sig – for dernæst at lade begivenhederne selv eller sågar sin egen eftertanke løbe fra romantikken. Allerede inden den spansk-portugisiske grænse overskrides, gør savnet af romantiske stemninger sig gældende: Spanien er ikke opløftende, som Andersen ellers husker det besungne land fra sit første besøg (cf. 17); kun den barske humor (cf. 18) kan løse op for hans deprimerende situation, som indbefatter efterretninger om både krig og revolution. Romantikken glimrer aldeles ved sit fravær, indtil omsider den natlige køretur mellem Madrid og Portugal kommer balsam på såret: »der var noget uforglemmeligt Romantisk i denne eensomme Nattefart i Cids og Don Quixotes Land.« (22) Men hvor længe var Andersen i Paradis? Kun en halv side senere skriver han om sit indtog i byen Talavera de la Reina:

her vrimlede allerede paa Pladsen af Bønder i side, lasede Kapper og med en bred Hat paa Hovedet, der gav hver Udseendet af en Bandit; en Skare endnu mere pjaltede Tiggere, Mænd og Qvinder, omringede os foran det ynkelige Vertshuus, hvor en gammel Qvinde uappetitlig lavede os vor Chocolate. Tiggersværmen, formeligt lagde Hænder paa os, trak os i Ærmer og Skjøder for at faae et Par Kobberskillinger. Vi ligesom omslyngedes af Polyper i Pjalter; den ene Las slog den anden, idet de hang sig op om Vognen, til denne endelig kom i Fart. (22-23)

Fortsættelsen er vel mindre beklemmende rent socialt, men selve den fysiske side af rejsen giver ikke socialskildringens uromantiske strabadser noget efter:

(...) og snart sad vi igjen i Vognen for at prøve den anden Reisetat og det paa den meest ubarmhertige, slette Vei, hvor Vognen hoppende slingrede hen over Hul og Stene; hvert Øieblik var den ved at vælte, at dette ikke skete, at vi ikke brak en Arm eller et Been, hører til det Vidunderlige. (24)

Sin reaktion på den følgende station på vejen, hvor en »Reisekammerat« insisterer på at gå på sightseeing med Andersen, beskriver digteren således: »Jeg var saa træt, saa aldeles lidt begjerlig efter at kjende Alderdoms-Minder, at jeg uvillig og humpende, med halv søvnige Øine, i den kolde Morgenluft saa paa de gamle Steen; det var mig langt fornøieligere at høre Locomotivets Stønnen og see Dampen hvirvle ud.« (25)

Er han da ikke mod sin vilje og evne blevet revet ud af den romantik han oprindelig eftertragede? Hvad evnen angår i hvert fald ikke, da »jeg var stærkere end jeg havde troet og fandt det da beqvemmet og behageligst at følge videre med min Reisekammerat (...)« (25 f.). Og hvad viljen, den selvvalgte holdning, betræffer er svaret et lige så rungende nej. »Hvilken Overgang at komme fra Spanien ind i Portugal! det var som at flyve fra Middelalderen ind i Nutiden (...) Selv Thee og Portviin var at erholde; vi vare jo midt inde i Civilisationens Hjem.« (27-28)

At være *ude* – på ensom nattefart i Poesiens eget land – er altså godt, men at være *hjemme* – i Civilisationen med the og portvin – åbenbart bedre. Med denne rangforordning kulminerer det første kapitel af *Et Besøg i Portugal 1866*, men heraf skal man ikke forledes til at tro at H. C. Andersen har ladet det åbne ude fortrænge det indkapslede hjemme. Han har kun foreløbigt angivet polerne i sin rejseoplevelse og kun gjort det klart at den rejsende altid konkret befinder sig imellem dem, stillet under en dobbelt (umulig) fordring. Den ansvarsfrie romantik stilles bestandig i lyset af den ansvarsbefordrende civilisation, som til gengæld, når vandene begynder at lukke sig over den, bringes i oprør af det vejløse drama, der også hører romantikken til. Humaniteten er den evige uro, der kortvarigt fører til dvælen i idealtilstande, de være sig fjerne eller nære, men bestandig til opmærksomhed over for det uregerligt levede liv derimellem.

IV

At der i Andersens rejsebog fremtræder et så splittet billede af digterens harmoniske idealer, hænger, tilmed i hans selvforståelse, sammen med hans egen 'dobbelte natur', som vi indledningsvist karakteriserede med ordene selvcentrering og omverdensdyrkelse. Mod slutningen af sit ophold i Portugal bliver han sig denne 'dualisme' smerteligt bevidst, som man kan iagttage det i følgende citat:

For Øieblikket stillede Hjemreisen sig besværlig; enten maatte jeg igjen med Diligence gjennem det nu sommerhede, urolige Spanien, eller med Dampskib fra Lissabon til Bordeaux; hvorledes vilde Reisen videre stille sig? Hvilke Dimensioner kunde Krigen i Tydskland tage, vilde Frankrig komme med ind i denne; vilde jeg være nødt til at prøve hele Søveien fra Frankrig til England, op til Norge, for derfra at naae hjem. Et Øieblik var jeg tilsinds at blive i Portugal og see Tiden an; et andet Øieblik kom mig i Tanke det gamle Ordsprog: Kjær Gjest bliver kjedelig naar han sidder for længe i fremmed Huus. Jeg havde vel endnu aldrig prøvet Sandheden heraf og vilde tilvisse heller ikke her være kommet dertil, men Ordsproget var mig i Tanke; jeg tænkte saa længe over Søreisens Besværlighed og Alt hvad der kunde møde i en krigerisk bevæget Tid, at min *dobbelte Natur*, Frygt for Fare og Lyst til at prøve den, kom i stærk Bevægelse, og da, som altid, slog Villien Frykten ihjel. Jeg tog Bestemmelse at forlade Portugal midt i August og derfor i de faa Uger, jeg endnu havde tilbage, ret at see mig om i dette skjønne Land. (85 f.; min kursivering)

At en urolig og usikker verden her forbindes med en dobbelt menneskenatur er jo klart, vel også at en psykologisk, introspektiv forklaring udgør forbindelsesleddet. Selvcentreringen ses som frygt for faren og omverdensdyrkelsen som trang til at overvinde både faren og frykten for den. Vigtigst er igen at den sidste disposition besejrer den første; som Andersens kræfter var stærkere end han troede, er hans vilje hans frygt overlegen. Men så lidt som før er det den statiske konstatering der tæller, derimod at fordybelsen i den ydre verdens komplicerede natur sætter digterens egen komplicerede natur »i stærk Bevægelse.«

Man kan måske udtrykke forholdet sådan at hvor bogens første kapitel skitserer styrken og spændvidden i Andersens polariserede omverdensbetragtning, dér giver de senere kapitler bedre indtryk af dels

hvordan udsvingene i betragtningsmåden ændrer karakter, dels hvordan de i stigende grad samsvinger med en lignende opfattet og lignende polariseret selvforståelse. Jo stærkere H. C. Andersen oplever realiteterne mellem sin forestillingsevnes yderpunkter, jo stærkere oplever han dem på egen krop. Den humane rejsemytologi bliver en modsætning i sig selv idet humaniteten består mens mytologien forgår. Den således frisatte og virkelighedsorienterede humanisme bliver det egentlig mytologiske i Andersens værk. Men før det kommer så vidt skal her gives en dokumentation for det forløb der leder op til situationen.

Den tvetydige tone slås utvetydigt an ved synet af Lissabons berømte vandledning, »den store Aquæduct: Arcos das aguas livres, 'de frie Vandes Bue'.« (33) Det imponerende bygningsværk belastes med denne anekdote om røveren hvis umenneskelighed kun lader sig indirekte beskrive gennem mandens eneste forsøg på at være 'menneskelig':

kun eengang, da han fra Vandledningen havde nedstyrtet en ung Kone, og derpaa tog hendes lille Barn og kastede det høit i Luften, for at det kunde komme bag efter hende, havde den Lille nok troet, at han legede med det og i Glæde bredt Armene ud og leet til ham. Denne Leen, sagde han, dette Smil havde været ham ubehageligt, det havde han ikke kunnet glemme. (34)

Hvor den menneskelige formånd er nået højest, er der også dybest at falde. Og således overalt hvor skønhedens pris er udtalt; da følger regningen med. Ved synet af farvestrålende portugisiske blomster toner straks de danske farver frem for digterens bevidsthed (cf. 35 f.), men kun lidt senere, hvor »jeg gik omkring under de høie Træer; et Par Hunde, med Rævens Hoved, viste Tænder mod mig fra et stort omstyrtet Træ i det høie, fritvoxende Græs; (...) jeg blev i daarligt Humeur ved at være her.« (37-38) Den blanke indrømmelse af humørsyge forhindrer på den anden side ikke selvironien i at gnistre blot et par linier senere (cf. 38). Ja om ikke en hel lille romantisk livshistorie snart lyser op i hans sind. Om O'Neill-børnenes lærerinde erfarer han at »der hvilede en heel romantisk Duft over hendes Forældres Historie (...) Forældrenes Historie lyste Romantik i min Stemning, og denne løftede sig ved hele Omgivelsen.« (39-40) Frem og tilbage er dog lige langt. Aldrig så snart er digteren faldet til ro den første nat i huset før han vågner ved at »Himlen paa min Seng styrtede ned over mig, det

var et Slags Overfald, om just ikke det jeg tænkte mig; Rotterne sprang paa Loftet i det gamle Huus, det lød som Fodtrin« (41). Og ved et kig ud i havens skumring får han øje på den ene gyselige skikkelse efter den anden. Nok er der virkelighed i galskaben, men dog af den art som eventyr som »'Valdemar Daa' og 'en Historie mellem Klitterne'« efter Andersens erindring er gjort af (cf. *ibid.*).

Når han desuagtet taler med forargelse om »Vrængbilleder af Helgene, forfærdelige Idiotskikkelser, det er en Forsyndelse mod det rene Marmor« (43), er det for i samme åndedræt at betone at realiteterne kan te sig aldrig så eventyrlige, men eventyr kommer der kun ud af dem når deres former orienteres mod idealet; ikke for at blive entydigt ideale selv, men for at deres tvetydigheder kan antage det perspektiv som kun idealet, det romantiske såvel som det humanistiske, kan skænke dem.⁵ Da omvendt idealdannelsen er en ren perspektivering, uden substans eller varighed, bliver det i den stadige bevægelighed mellem dens yderpunkter at virkelighedsbilledet kan træde i karakter. Det viser sig f.eks. at være på træernes bøjen sig for vinden og husets knagen i blæsten at Andersen tidligere kunne citeres for at føle sig hjemme på milevid afstand af sit fædreland (cf. 42). Og til akkompagnement af messesangen i det nærliggende nonnekloster kommer han den dialektisk bevægelige proces på allernærmeste hold:

i store Tonebølger rullede Sangen; enkelte Stemmer begyndte svagt, svulmede saa høiere og høiere for atter at synke; men i denne Synken, denne hendøende Harmoni, løftede sig atter andre Stemmer, der meer og meer tog til i Fylde for igjen at døe hen; *der var Strophe og Antistrophe. Jeg tænkte derved paa Menneskeslægters Henbølgen mod det Evige.* (42; min kursivering)

V

Det er velkendt fra H. C. Andersens tidligere rejseskildringer, ikke mindst fra hovedværket *En Digters Bazar*, hvordan folkelivet med alle dets trængsler og trods digterens umiskendelige hang til snobberi var og blev hans foretrukne oplevelsesreservoir. I Portugal-bogen deler han ros ud til Gil Vicente, som »anslog igjen de folkelige Strænge i sine Lystspil, men mødte stor Modstand, idet man hyldede, hvad man da kaldte det Classiske« (50). Og om Camoens siger han i samme åndedræt tilsvarende:

den nationale Digtning var ved at bukke under, men Camoens hævdede dens Betydning og Storhed ved sin 'Lusiade'. Den gav Glands og Glorie, men snart fulgte atter Mørke, Klingklang og Efterabelse, *indtil Digterne igjen ved det folkelige Element hævdede deres Betydning.* (ibid.; min kursivering)

I Andersens eget tilfælde er der særlig to episoder som viser hans skrækblandede dragning mod folkelivet. Den første indtræffer under en folkefest i Setubal syd for hovedstaden:

Vor Nabo Martinez kjørte mig og Husets lille Broderdatter ind til Byen for ret at see al den flammende Herlighed. Det var aldeles en halsbrækkende Fart, ad den forfærdeligt slette og kringelkrogede Vei, hvor vi snart foer afsted i Natmørke, snart i blendende Ildlys fra de store Baal foran Landhusene vi kom forbi; vi foer afsted indtil vi naaede ind i Byen, der gik det kun langsommeligt. Næsten alle Mennesker vare ude paa Gaden; stor Trængsel var der i de smalle Stræder, (...) I flere Stræder, hvor vi maatte frem, var der ikke Andet for end at kjøre hen over Baalet; halvnøgne Smaadrenge morede sig med at springe over Ilden, Gløder og Gnister fløi rundt om. Musikken klang saa vildt, den mindede om Negerdands-Melodi. Troldkjærlinger og Raketter fløi hen over os og hen under os, de spruttede og surrede hen ad Brostenene, over og under Vognen og Hesten; at denne ikke løb løbsk er mig ligesaa ubegribeligt, som at vi ikke væltede i al den Ild og alt det Mørke, der skiftede med hinanden; jeg var aldeles forberedt paa at brække et Been eller en Arm. (75-76)

Den anden episode foregår i selve Lissabon, hvorom Andersen straks før sin hjemrejse til Danmark skriver:

Ødelagt af Varme kom jeg derhen, og ødelagt af den kom jeg igjen tilbage, først ud paa Aftenen begyndte jeg at føle nogen Velværen; det var en Vederqvægelse at komme ud paa Altanen og fornemme den friske Brise, den blæste saa velgjørende kold ind i Øinene, ind i Munden, den blæste Livet i En. Da kunde man med Behagelighed komme paa Gaden, blande sig i Mængden, besøge Cafeer og Promenade. (111 f.)

Betegnende er i begge disse tilfælde at enten den folkelige stimulans virker halsbrækkende – eller arm- og benbrækkende, som Andersen her for anden gang udtrykker det (cf. 24) – eller tværtimod vederkvægende, så er den livsposiens uomgængelige forudsætning. Dens topos befinder sig præcist mellem den romantisk ophøjede tilstand på altanen og det humant-civilisatoriske samvær på gaden og i mængden, som vi tidligere har set antydnet. Men behagelig eller det modsatte, så er det *bevægelsen* mellem yderpunkterne som optager digteren mest. Skal han forlænge sit ophold i Lissabon, er det for at kunne »see i Aftenen det Liv og den Færdsel, der da rørte sig i Gader, Cafeer og Theatre.« (109)

Mens det folkelige aftvinger Andersen stadigt skiftende reaktioner og bringer ham i vekselvis kontakt med sit sinds mest forskellige forestillingsevner, er den historisk-politiske arena med dens revolutioner, oprør og krige en anderledes frustrerende udfordring for hans gemyt. Hans mest indgående skildring af denne art er nærmest skrækromantisk, i al fald poetisk camoufleret og med drabelige sagn i sit kølvand:

»saa snart vi taug, hvilede en forunderlig Taushed over hele Egnen, Mørket vældede frem fra Buskenes Tykning; her syntes at være Sceneriet til en heel Røverhistorie, og vist nok, flere end een har her udfoldet sig« (68 f.).

Men sådan »Ufredstid« (69) i vag almindelighed var der ikke tale om i 1833, før Dom Pedro og de liberale sejrede over absolutisterne og Dom Miguel. »Daglig fandt Henrettelser Sted paa Torvet. Det var en Tid fuld af Angest og Rædsel« (56), skriver H. C. Andersen efter afleveringen af en ganske påtrængende skildring af det gamle regimes tortur- og straffemetoder. Forfatteren har begået en historisk skitse som er pligttro i forhold til rejsebogsgenrens krav uden derfor at virke pligtskyldig. Deri ligger en sanddruhed i historiefortællingen som ikke åbner falske udsigter til forløsning fra fortællingens greb. Efter den føromtalte røverhistorie kunne der med god samvittighed siges at rundt om bøssepipens munding »var saa megen Herlighed at see, at jeg glemte Dødens Nøglehul.« (70) Skal der findes lignende trøst i forbindelse med krig og ulykker, bliver det ikke trøst *i* nøden, men *på afstand* af den.

Den romantiske naturoplevelse var af denne karakter, og i afsnittet »Aftenstemninger« bliver den desuden identificeret med Portugal, som derved falder sammen med også den anden side af digterens dob-

belte natur (vi har jo tidligere set landet identificeret med civilisationen og humaniteten, ovf. s. 120). Varig som kun øjeblikket med evighedsfylde er det, eller varig som kun et *erindringsbillede*:

medens der Blodet flød og Dødssuk lød, hvilede Fredens Velsignelse deiligt over det fjerne, afsluttede Portugal; jeg fornå og nød denne Ro, denne Skjønhed og Fred. – Aftenen var saa smuk, saa stille, saa drømindbydende; Stjernerne funkede, Blus lyste i de store Frugthaver, Ungdommen dandsede. Jeg besøgte med et Par unge Venner en Dandseplads, og da jeg senere alene gik under Granatbuskene til Hjemmet, *sænkede sig det hele Billedet i min Sjæl, for altid at blive der.* (84 f.; min kursivering)

VI

Med denne geografiske og mentale placering af både det romantiske og det humanistiske, er det nu muligt at gøre forholdene omkring H. C. Andersens dobbelte natur op. Når romantikken ses som en konkret historisk periode, og ikke som en eksklusiv stemning inden for, og uden for det historiske, repræsenterer den en historieforfalskning. Som sådan så vi den identificeret med Spanien i middelalderen (27; ovf. p. 120), og som sådan beskrives den videre i følgende citat om Portugals politiske fortid:

Det var i hiin skjønne, romantiske Tidsalder, som vi kalde den i Modsætning til vor humane Tid, at Hertugen af Aveiro blev med Strikke om Halsen ført til Retterstedet, der radbrækket og endnu levende lagt paa Baalet. Denne mørke historiske Erindring var den eneste, min Hukommelse havde at knytte til Aveiro. (92)

Det romantiske i den forstand er ikke en forskønnelse af det humane, men en brutal tilsidesættelse af humanitet. Derimod gælder at selv hvor der er øde og ensomt, som ved klostret Santa Cruz, føler H. C. Andersen at »Klostergangene om den lille Have ere saa romantisk skjønne og have beundringsværdigt udhugne, lette Buer.« (95) Her er romantikken ikke et spørgsmål om indhold, med falsk forgyldning, men om form, som ren, ophøjet og løftet hviler i sig selv. Og som har Portugal som sindbillede, men nu og i fremtiden, og befriet for politiske realiteter. »(...) og Ungdomshjertet bringer Erindringer for de *kommende*,

gamle Dage. Freidigt og frit synes Livet her i *denne paradisiske Natur*« (94; min kursivering), skriver Andersen karakteristisk nok, idet han tydeligere end nogensinde giver ordlyd til romantikken som frisætter af fremtids- og virkeligheds-orienteret humanitet. Om de forrige tider og deres *så kaldte* romantik kan han derimod bekræftende meddele det vidnesbyrd at »under Dom Miguel gjorde nogle af Coimbras Studenter lidt Optøier, og han lod strax et par hænge op i Galgen; det var i den Tid ikke noget Mærkeligt.« (ibid.) Dengang strangulerede romantikken det humane rent bogstaveligt.

Hen imod slutningen af *Et Besøg i Portugal 1866* bliver denne dobbelt-bestemte udlandsfølelse bragt i overensstemmelse med den hjemvendendes gensyn med sit udgangspunkt, sin danske identitet. Umiddelbart havde digteren som sagt let ved at genfinde sine danske græs-gange i det fremmede. Specielt i Cintra mærker han genklangen, og for den portugisiske ven med dennes egne minder fra Danmark er effekten den samme:

Dernede var Køling, Skygge og Eensomhed. Det var som om jeg her traadte ind i dansk Skovnatur; jeg maatte tænke på Høiderne ved Silkeborg; jeg gik under løvfulde Træer, saae Birk og Fyr. Vandet rislede koldt og klart mellem frodigt Græs, hvor For-glemmigeien groede; jeg saae den danske, hvide Kløver, den blomstrende Hyld og Convolvulus. 'Her er jeg i dit deilige Danmark!' sagde José og udtalte af varmt Hjerte sin Kjærlighed for det Land, hvor han havde tilbragt de tidligste Ungdomsaar. (103)

Hvis dette nu virker for meget som en 1-1 korrespondance mellem hver for sig flertydige identitetsrammer, anbefaler jeg at man lytter til fortsættelsen:

Man siger, at enhver Nation finder i Cintra et Stykke af sit Fædreland, jeg fandt Danmark her; jeg troede at gjenfinde mangan kjær Plet fra andre skønne Lande, det grønsværklædte Kent, Brockens vildt omkastede Steenblokke; jeg kunde her troe mig ved Genfersøens Bred og i Leksands Birkeskove. Alt vexlede forunderligt rigt. Her stod Laurbærtræet med sin sortrøde Frugt, her løftede og bredte sig Geranierne som store Buske, og Fuchsen stod som Træ. Fra Kastanier og Bananer hang Slingplanterne i en Fylde, der maatte minde Sydamerikaneren om hans Hjemstavns Skove. (103 f.)

Når enhver kan finde dækning for sin fædrelandsfølelse i Cintra, må den kosmopolitiske Andersen selvsagt kunne genfinde 'stykker' af flere fædrelande, både selvoplevede og forestillede. Det gør han da også, omend med et vist, diplomatisk forbehold. Hvad han »troede at gjenfinde« fra andre egne af verden, »fandt« han uden forbehold af Danmark! Derved er han tilbøjelig til at lade det blive. Lidt nødtørftigt forklarer han at »i Aveiro var der ikke lysteligt at være!« (92), mens »Coimbra er et Sted, hvor man skal blive ikke blot nogle Dage, men flere Uger, leve sammen med Studenterne, flyve ud i den frie, deilige Natur, give sig hen til Eensomheden og lade Erindringen oprulle Billeder fra Sagn og Sange, fra Stedets Historie.« (99) Men uanset geografiske og topografiske vurderinger som disse kan være nok så rimelige, er det jo ikke blot en sådan elementær sympatifordeling H. C. Andersens bog har lagt op til. Her bliver forfatteren noget flad, som han sammesteds bliver det med sin selvbekræftende snak om Cintras imødekommende berømt heder og med sine afskedsvers til vennerne O'Neill, hvori han lader »den danske Bøgesal« rime på »det skønne Portugal.« (109)

Nej, skal man lodde dybden i Andersens forsoning af ude med hjemme, så skal man begive sig ind mod midten af hans bogs sidste kapitel, som omhandler sørejsen hjem fra Lissabon til Bordeaux. De smukt vigende naturperspektiver sættes her anderledes skarpt i relief af reelle, nære ting, i første omgang digterens frygt for søsyge:

Jeg havde allerede taget Plads, saa yderligt, saa nær Udgangsdøren som muligt, thi jeg forudsaae det gik mig ikke længe godt at blive her. Gulvet syntes at løfte sig under mine Fødder; gjennem Vinduerne saae jeg snart kun den høie, klare Luft, snart at vi vare saa dybt nede mellem Søerne, at disse syntes som Vandfald at rulle mod Skibet. Det varede længe før den første Ret blev bragt, jeg saae dem netop bringe Suppen, og saa maatte jeg søge ud i den friske Luft, sidde der lidende og dobbelt lidende ved at vide, at det vilde blive en endnu stærkere Søgang, naar vi kom længere ud, og at det ikke var een Nat, men hele tre Nætter og fire Dage, jeg havde at blive her, ja, at dette endogsaa kunde kaldes en heldig Reise. (114 f.)

Et sidste forsøg på at bevare det naturromantiske overblik falder uhjælpeligt til jorden under samme formel:

Endnu var Cintras Høider og Skove synlige, men før Solen gik ned, blev Omridsene svagere og forsvandt tilsidst. Stjernerne kom frem, Luften blev kold; jeg vovede mig imidlertid ikke ned i min Kahyt, men søgte ind i den store Spisesal for her at tilbringe Natten; (115)

Fra søsyge-skrækken er der nu ikke langt til dødsangsten, som malende beskrives i både prosa og vers, med reelle erindringsbelæg og hypokondrisk sensibilitet i gensidigt forstærkende forbindelse:

(...) men hver Afvigelse eller ny ubekendt Lyd vakte min Opmærksomhed, jeg kunde ikke vende Tankerne fra de Ulykker, som kunde hænde; meer og meer blev levendegjort Erindringen og Forestillingen om min Ungdoms Veninde Jette Wulff's skrækelige Død paa det samme Hav, da Dampskibet *Austria*, som hun var paa, brændte, al den Rædsel jeg derom havde læst, følt og lidt under, jeg havde igjen hendes Død saa levende i Tanke og Fornemmelse.

*I det brændende Skib paa det rullende Hav,
I Rædsler, som ei vi udholde at høre,
Har Du lidt, har Du endt, har Du fundet Din Grav,
Dødsmaaden og Kampen naae aldrig vort Øre.*

Og som jeg laae her i Natten, slog med Eet Søen voldsomt mod Skibet, det ligesom standsede et Øieblik, det var som Dampen holdt sin Aande tilbage, Maskinen ikke bevægede sig, men i næste Øieblik var den vante Lyd og Bevægelse. Jeg tænkte paa Skibbrud, ufrivillig udmalede det sig i min Tanke, hvorledes vi sank, Vandet knuste Loftet og trængte ind, alle Lys slukkedes, man fornåm det var Dødsøieblikket, men hvortlænge vilde man endnu beholde Bevidstheden. Jeg havde i dette Minut hele Dødsangstens Qval, Sveddraaber trængte frem paa min Pande; jeg sprang op, løb ud af Kahytten, en enkelt Lanterne skinnede her, jeg rev Seilet tilside ved Relingen og saae ud: – Hvilken Pragt, hvilken Storhed! Hele det rullende Hav lyste som Ild; de store Bølger væltede med phosphorisk Glands. Det var, som glede vi over et Ildhav. (116 f.)

Hvad siger ikke vor digter her! Han udråber, og vel at mærke ikke filosofisk og alment, men personligt og digterisk, hvad hans bog skridt

for skridt har forberedt. Med sin forstærkede tale om den rige romantiske løftelse og den bredt udfoldede humanisme som tilværelsens grænseværdier har fremstillingen beredt grunden for den personlige investering der hele tiden har været afgørende for at disse grænseværdier kunne blive meningsladede og livshistoriske. Og da investeringen så foretages, bliver de endda mere end det. Deres ramme udvides yderligere, på nåde og unåde, og det bliver den totale dødsangst og den totale livsbekræftelse der slår sammen i jeg'ets personlige oplevelse. De modsatrettede, grænsesættende følelser nu ikke blot ophæver hinanden, men ophæves i en hengivelse der mageligt rummer dem begge. Det lange citat fra før fortsætter som følger:

Jeg blev saa overvældet af den hele Herlighed, at Dødsangesten i samme Nu forsvandt. Faren var ikke større, ikke mindre, end den altid kunde være, men nu tænkte jeg ikke paa den; Phantasi- en havde faaet en anden Retning, og min Tanke var Hengivelse; dør jeg i denne Nat, eller om nogle Aar, er det vel saa vigtigt for mig at leve disse; Døden kommer jo dog, og her er det i Storhed og Herlighed. (117)

Virkeligheden der afstedkom det hele er uforandret, det forandrede er fantasiens retning. Fra det private og traumatiske har den frigjort sig og fået verden, taget omgivelserne i besiddelse fra evigheden regnet og ned til diverse medpassagerer. Igen giver poeten sin befrielse udløb i både vers og prosa, efter emnets art. På vers med ord som »Du Evighedens Gaade,/Du Lys for min Forstand« (117), og på prosa med en passage som denne: »Jeg gik ud paa Galeriet, begyndte der saa smaat at røre mig. En af Søofficererne lærte mig at tage sikkert Fodfæste, og hvorledes jeg skulde gaae for at være med i Fartøiets Bevægelse; Søsyge fornåm jeg ikke; jeg saa paa de rullende Søer, begyndte at betragte Livet ombord og mine forskjellige Medreisende.« (118)

VII

Det er da den forpinte evne til at forestille sig døden, eller det værste, som åbner H. C. Andersens modtagelighed for livsmiraklet, eller det bedste. Bortset fra ungerens ustandselige støjen og skrigen, som så ofte var Andersen en kilde til irritation (cf. 120), har hans rejses store nedtur ført ham lydefrit ovenpå. Selv søsygen kan nu ikke få ham i

knæ, skønt hans ufrivillige (?) selvføreløring viser at det stadig er lige ved: »jeg følte mig ganske søvant, vovede mig ned i min Kahyt, første Gang efter at vi vare komne paa Havet; Skibets Slingren i den stærke Dønning lod mig et Par Gange falde mod Koien.« (121)

På vejen hjem bliver ude for alvor hjemme for H. C. Andersen. Paradigmet for denne synteseoplevelse fik han som sagt bragt flot derude, men det er først på vej mod hjemmet det slår igennem i ham. Først nu bliver følelsen af at have været hjemme derude en følelse han kan tage med hjem – som en del af sig selv. Fra at have oplevet både romantikkens provisorium og civilisationens eksempel i udlandets skikkelse, kan han nu ikke blot spørge sig selv om hans oplevelser vil overleve, men besvare sit spørgsmål bekræftende på godt, humanistisk dansk!

Med den konstatering er det vel hævet over tvivl at Andersen var så kulturelt flersproget som nogen Dan Turèll, men også at han var det som den ærkedansker Turèll forestillede sig. Hvis det er en sandhed med historiske modifikationer at f.eks. Portugal var for H. C. Andersen hvad USA blev for Dan Turèll, så er det en sandhed med aktuelle modifikationer at lokalsprog vil forsvinde mens det udefra kommende vil gå over dets lig. Hvad der kan ligne forsvindingsnumre under sprogudvikling er det sjældent. Men at de tilsyneladende forsvindingsnumre kan være svære at gennemskue skal guderne og H. C. Andersen vide. Og amerikaniseringen har så vist ikke gjort gennemskueligheden lettere.

Når det er sagt skal der alligevel gøres en indvending gældende mod Andersens rejsebeskrivelse af Portugal, omend fra en anden vinkel. Hvor regelret var ikke digterens skildring f.eks. af den særlige portugisiske form for tyrefægtning (cf. 78-79), hvor roligt tilrettelæggende ikke hans kosmopolitiske udstykning af Cintras fædrelandsassociationer. Har man selv været til tyrefægtning i Lissabon og som spektaklets højdepunkt overværet tyrens bestemte vægring ved at forlade arenaen efter sin symbolske død, og har man selv lagt Cintras lyksaligheder bag sig med et sviende bistic lige på navlen (hvor de fleste uforstyrrede omverdensspejlinger som bekendt finder sted), ja så kan man dårligt unddrage sig den fornemmelse at det trods alt er som led i den *konstruktion* som Andersen selv kaldte »mit Livs Historie« (cf. 123) at *Et Besøg i Portugal 1866* har sin mest overbevisende placering. Det er fair af Andersen at indrømme at hvad hans bog fortæller er »vist ikke paalideligere eller bedre« end denne livshistorie (ibid.). Om det så også

har været »Uleiligheden værd« (ibid.) at gå tilbage til den, her og der, men i sidste instans med en helhedstolkning af rejsebogen i hænde, ja det må læseren af det ovenstående afgøre.

Noter

1. Kronikken er optrykt i Dan Turèlls *Amerikanske ansigter. Udvalgte artikler fra 70'erne*, København 1979, 8-15, hvorfra den her citeres.
2. cf. hans bemærkning om at »Byerne, ja selve Landene, rykke hinanden nærmere, og ved Telegraphtraaden er selv Amerika nu blevet vort nærmeste Naboland, kun nogle Secunder fra os, over Verdenshavet.« Citat fra (52) i den i note 4 nævnte tekstudgave.
3. cf. igen den i note 4 nævnte udgave.
4. H. C. Andersen: *Et Besøg i Portugal 1866*. Med noter og indledning af Poul Høybye, København 1968. At bogen, som anført på denne artikels p. 2, er gået temmelig ubemærket hen i dansk (forsknings-)sammenhæng kan illustreres med at vor nyeste store litteraturhistorie, Gyldendals grønne *Dansk litteraturhistorie*, helt forbigår den i tavshed. Det forhindrer dog ikke en anden grøn guide som Michelins *Portugal Madeira*. 4th edition, Middelsex 1985, i at anføre *A Visit to Portugal, 1866* – Hans Christian Andersen – translated by Grace Thornton – Peter Owen Ltd. som én ud af seks »Books to Read«.
5. Typisk nok er der i modsætning til f.eks. *En Digtets Bazar* ikke indeholdt egentlige eventyr i bogen om Portugal, som i forbindelse med nogle naturiagttagelser med baggrund i andre lande nøjes med at notere at »der kunde skrives et heelt Eventyr herom.« (84).